

# ”Var och en hörde just sitt språk talas”

– om att fira två- och flerspråkiga gudstjänster

RALF THIEDEMANN

## Om utmaningen att skapa mötesplatser och integration genom flerspråkiga gudstjänster

”[...] var och en hörde just sitt språk talas” (Apg 2:6b) – denna vers i berättelsen om pingstundret sammanfattar effekten av den heliga Andens verkan hos Jesu lärjungar. Samtidigt vittnar språkmiraklet om att mångfalden av olika språk kan vara ett hinder för kommunikationen.

Sverige är ett mångkulturellt och mångspråkigt land. Detta märks även i Svenska kyrkans gudstjänstliv. Människor med ett annat modersmål än svenska deltar i Svenska kyrkans gudstjänster och kyrkliga handlingar och det firas gudstjänster i Svenska kyrkan på olika språk. Förutom de autoktona och officiella minoritetsspråken finska, samiska, meänkieli och teckenspråk<sup>1</sup> förekommer även gudstjänster på invandrarspråk<sup>2</sup> samt tvåspråkiga gudstjänster och casualier. Det finns alltså redan en praktik i Svenska kyrkans församlingar för att möta minoritetsspråkiga gudstjänstdeltagare på deras eget språk, även om det har konstaterats att det flerspråkiga arbetet på många håll har låg status.<sup>3</sup> Till hjälp finns Enheten för flerspråkighet vid kyrkokansliet i

1 Även romani och jiddisch är officiella minoritetsspråk i Sverige, men romani används sällan och jiddisch, på grund av dess nära anknytning till judendomen, inte alls som gudstjänstspråk i Svenska kyrkan. Jfr Svenska kyrkan 2010b, s. 8 och Svenska kyrkan 2010a, s. 38 och 47.

2 ”Den gudstjänstfirande församlingen har på många håll blivit mer mångkulturell. Gudstjänster firas på tigrinja, spanska, arabiska och många andra språk [...]”, se Biskopsmötet 2012, s. 14.

3 ”Det flerspråkiga arbetet har låg status i många församlingar och de språkliga minoriteterna har svårigheter att få sina röster hörda.” Så skriver Kaisa Syrjänen Schaal, chef för enheten för flerspråkighet vid kyrkokansliet i sitt förslag till

Uppsala, en policy om flerspråkighet,<sup>4</sup> stiftsadjunktstjänster för minoritetsspråk och förteckningar över flerspråkiga präster.

När jag som församlingspräst skulle utforma flerspråkiga gudstjänster och kasualier började jag leta efter litteratur om flerspråkiga gudstjänster i Svenska kyrkan. Det var förvånande att det visade sig att det förutom någon sammanställning av främst praktiska erfarenheter<sup>5</sup> inte verkade finnas några teologiska reflexioner i ämnet.<sup>6</sup> Även nyare homiletiska publikationer, när de kommer in på ämnet språk, verkar fokusera på språk i bemärkelsen språknivå, frågan om stil, bilder och liknande retoriska element i ett underförstått enspråkigt sammanhang.<sup>7</sup> Att det saknas både statistik och forskning kring fenomenet två- och flerspråkiga gudstjänster eller gudstjänster med minoritetsspråkiga element i Svenska kyrkan har bekräftats av Enheten för flerspråkighet.<sup>8</sup> Dessutom verkar framförallt de officiella minoritetsspråken vara i fokus<sup>9</sup> medan invandrarspråken inte får lika mycket uppmärksamhet i gudstjänstsammanhang.<sup>10</sup>

Denna artikel vill lyfta frågan om hur Svenska kyrkan, som förstår sig själv som en folkkyrka, kan bemöta gudstjänstdeltagare som talar ett annat modersmål än svenska. Det känns särskilt aktuellt med tanke på arbetet med den nya kyrkohandboken<sup>11</sup> som pågår just

---

Kyrkostyrelsen den 14 juni 2012; se Syrjänen Schaal 2012, s. 3.

4 Svenska kyrkan 2010b.

5 von Börtzell, 2006.

6 Ett undantag är Sandell, 2000, som sammanställer siffror på tvåspråkiga gudstjänster och kasualier på finska och svenska. Men de använda siffrorna är från 1992, så de kan numera anses vara föråldrade. Trots detta kan man anta att undersökningens resultat fortfarande är korrekt, att tvåspråkiga kyrkliga handlingar på svenska och finska förekommer mycket oftare än svensk-finska söndagsgudstjänster. Se Sandell, 2000, s. 172.

7 Se t.ex. Johanneryd, 2005; Abragi, 2004; Eldebo 2005; Brandby-Cöster, 2008.

8 I ett mail till författaren hösten 2012.

9 Även Svenska kyrkans policydokument "En flerspråkig kyrka" verkar lägga fokus på de nationella minoritetsspråken som omnämns i dokumentet. Även om mycket av det skrivna gäller även för invandrarspråk så framgår dock att mycket av det som beskrivs bygger på erfarenheter i arbetet på de nationella minoritetsspråken. Se Svenska kyrkan 2010a, s. 5.

10 Utöver detta får man inte glömma att Svenska kyrkan med sina utlandsförsamlingar verkar i sammanhang där svenskan är invandrarspråk.

11 Grenholm 2012.

nu och där frågan har lyfts på vilka språk den skall finnas.<sup>12</sup> Till det kommer att indragningen av vissa minoritetsspråkiga tjänster väcker känslor. Debatten om minoritetsspråkens ställning i och betydelse för Svenska kyrkan<sup>13</sup> pågår och tydliggör att det behövs teologisk reflexion i ämnet. Denna reflexion kan inte göras omfattande inom ramen för denna artikel, men vore möjligen värd att återvända till vid ett annat tillfälle och i en större avhandling.

Att ge ett enkelt eller självklart svar på hur en församling kan bemöta minoritetsspråkiga gudstjänstdeltagare, dvs. personer med ett annat modersmål än svenska, är inte möjligt. Allt beror på den konkreta gudstjänstsituationen i en konkret församling. Utifrån den konkreta situationen kan det finnas olika lösningar:

En enkel men inte särskilt bra lösning är att inte alls ta hänsyn till de icke-svensktalande gudstjänstdeltagarna. Ett sådant sätt att hantera situationen kan bero på bristande kunskap om behovet av flerspråkighet i församlingen<sup>14</sup>, brist på språklig kompetens hos gudstjänstledningen eller helt enkelt på att man i församlingen hittills inte har reflekterat över ämnet utan istället underförstått utgår från ett enspråkigt samhälle.<sup>15</sup>

Ett sätt att möta behovet av att höra evangeliet förkunnas på minoritetsspråk är att anordna särskilda minoritetsspråkiga gudstjänster. Detta alternativ har funnits länge, dels genom att det bildades minoritetsspråkiga församlingar på 1500- och 1600-talen,<sup>16</sup> men oftast genom att fira minoritetsspråkiga gudstjänster i majoritetsspråkiga församlingar. Att anordna minoritetsspråkiga gudstjänster kan vara

---

12 Jaensson Wallander 2012, s. 4–5.

13 Se Nieminen Kristofersson 2012, s. 406.

14 Tuomo Valjus refererar till en modell som utvecklats av Kjell Wiklund, där denne beskriver i en ”integrations/attitydstrappa” hur Svenska kyrkans församlingar upplever och hanterar en språklig minoritet, i detta konkreta fall den finska. På de två lägsta trappstegen blir konsekvensen för gudstjänstlivet att den majoritetsspråkiga församlingen inte ser något behov av att fira gudstjänst på ett annat språk än majoritetsspråket. Jfr Valjus 1998, s. 85–86.

15 ”Församlingar och stift har inte heller alltid en tydlig bild av att det finns språkliga minoriteter i församlingen”, Syrjänen Schaal 2012, s. 3.

16 Kvar finns inom Svenska kyrkan den finska församlingen i Stockholm (bildad 1577) och de tyska församlingarna i Stockholm (1558) respektive Göteborg (1623).

berättigat när det finns en tillräckligt stor minoritetsspråkig gudstjänstfirande grupp inom församlingen. Risken finns att den minoritetsspråkiga gruppen och dess gudstjänstfirande inte är särskilt väl sammanlänkade med den övriga majoritetsspråkiga församlingsverksamheten. På så sätt exkluderar sig den minoritetsspråkiga gruppen och blir avskild från den övriga församlingen.<sup>17</sup> Detta behöver inte av någon i församlingen – vare sig man tillhör den minoritetsspråkiga eller den majoritetsspråkiga gruppen – uppfattas som en nackdel. Tvärtom kan det för minoritetsspråkiga gudstjänstdeltagare kännas tryggt att kunna fira gudstjänst på sitt eget modersmål och träffa andra gudstjänstdeltagare som talar samma språk. I det här fallet delar man liknande erfarenheter när det gäller språklig kommunikation i ett samhälle där ett annat språk än det egna modersmålet dominerar. Språket blir ”en del av den identitetsskapande profilen”<sup>18</sup>. Ändå sker på så sätt en separation av en minoritetsspråkig grupp från den majoritetsspråkiga gudstjänstfirande församlingen därför att det varken skapas mötesplatser eller integration.<sup>19</sup>

Ett alternativ skall presenteras i denna artikel: att fira flerspråkiga gudstjänster tillsammans. Målet med att fira gudstjänster på två eller flera språk är att inkludera minoritetsspråkiga grupper och individer i församlingen, så att det istället för separation kan ske en integration. Dessutom vidgas de majoritetsspråkigas perspektiv på den egna församlingen och dess språkliga och kulturella mångfald och öppnar blicken för den världsvida kyrkan. Flerspråkiga gudstjänster har en förmåga att engagera människor genom att efterfråga deras språkliga kompetens. Att fira flerspråkiga gudstjänster är för församling och gudstjänstledning en utmaning som kräver kompetens och förbere-

---

17 Ett tydligt exempel på ”tendens[en] till isolation” av en – i detta fall finskspråkig – minoritet nämns i Sandell, 2000, s. 177.

18 Sandell 2000, s. 179, som konkret syftar på det finska sammanhanget, men som med fog även kan överföras på andra språkligt-kulturella sammanhang.

19 Genom att anordna särskilda gudstjänster (enbart) på minoritetsspråk finns det en risk för att man konserverar den minoritetsspråkiga gruppens utanförskap. Detta påpekas även i Svenska kyrkans policy ”En flerspråkig kyrka”, där betydelsen av inkludering av minoritetsspråkiga grupper framhävs som ett mål. Se Svenska kyrkan, En flerspråkig kyrka, 2010, s. 12–13.

delse. Men det erbjuder också en god möjlighet att vara tillsammans som församling och att fira gudstjänst gemensamt. Här handlar det inte längre om att en församling vill tillmötesgå minoritetsspråkiga personer utan om att åstadkomma ett möte mellan evangeliet och gudstjänstdeltagare med olika modersmål, samt mellan gudstjänstdeltagarna själva.

Självklart beror det på den konkreta församlingen och gudstjänst-situationen vilket alternativ församlingen väljer. Olika faktorer spelar in: det konkreta behovet, antalet minoritetsspråkiga gudstjänstdeltagare med samma modersmål, den språkliga kompetensen hos församlingen och gudstjänstledningen med mera. Att aldrig lyfta fram minoritetsspråk som gudstjänstspråk, att alltid fira separata gudstjänster efter språk eller att alltid fira flerspråkiga gudstjänster är inte alternativen. Istället kan olika språkliga utformningar samexistera i samma församling. Det är det konkreta behovet och den konkreta kompetensen som avgör vad som passar bäst i respektive församling. Man kan mycket väl fira i stort sett alla gudstjänster på svenska, fira ett visst antal gudstjänster på finska, samiska, engelska eller tyska, men vid speciella tillfällen fira någon flerspråkig gudstjänst och efter behov fira dop-, vigsel- och begravningsgudstjänster på minoritetsspråk eller på flera språk.

Viktigt för församlingen att överväga är vilken form och vilka språk som behövs vid ett konkret gudstjänstillfälle. Om församlingen och gudstjänstledningen kommer fram till att det finns ett behov av att använda sig av flera språk, vill denna artikel plädera för att våga fira fler flerspråkiga gudstjänster.

### Det aktuella behovet av att fira gudstjänst på minoritetsspråk

#### *Sverige är ett flerspråkigt land*

Eftersom flerspråkiga gudstjänster inte är ett syfte i sig utan skall tjäna gudstjänstens ändamål, nämligen att förkunna evangeliet, så måste utgångspunkten vara att fastställa om det finns ett behov av att fira gudstjänster på andra språk än svenska.

Att Sverige är ett mångkulturellt land är ett faktum. Den etniska och kulturella minoriteten i Sverige utgörs av samerna, den meänkielitalande befolkningen i Tornedalen, och romerna, som genom århundraden är etniska och kulturella minoriteter i landet, men framför allt av invandrare och personer med invandrarbakgrund.<sup>20</sup> 2011 fanns över 650 000 personer folkbokförda i Sverige som var utländska medborgare.<sup>21</sup> Därtill kommer personer som har svenskt medborgarskap men betecknas som personer med utländsk bakgrund.<sup>22</sup> Personer med utländsk bakgrund, som har sina rötter i en annan kultur än den svenska, utgör en betydlig andel av hela Sveriges befolkning (2012: ca 1,9 miljoner).<sup>23</sup> Att människor flyttar och att de tar sitt språk med sig leder till att nya språkgemenskaper uppstår på nya platser.<sup>24</sup> På så sätt påverkar migration samhället och det finns enspråkiga och flerspråkiga individer. Det flerspråkiga samhället är ett faktum. I Sverige är det fortfarande oftast mot bakgrund av ett enspråkigt paradigm som flerspråkighet betraktas<sup>25</sup>, men de facto är alla länder i världen flerspråkiga, dvs. det talas flera språk i landet.<sup>26</sup>

---

20 Begreppet ”personer med invandrarbakgrund” används för människor som har minst en förälder som har invandrat till Sverige. Att själva begreppen ”barn med invandrarbakgrund” eller om man utvidgar det till ”personer med invandrarbakgrund” inte är oproblematiska för att de definierar berörda individer endast i sitt förhållande till Sverige säger sig självt. Jfr Sjögren 2003, s. 36.

21 Statistiska Centralbyrån [[http://www.scb.se/Pages/Article\\_\\_\\_\\_341727.aspx](http://www.scb.se/Pages/Article____341727.aspx)].

22 Statistiska Centralbyråns definition: ”Personer med utländsk bakgrund definieras som personer som är utrikes födda, eller inrikes födda med två utrikes födda föräldrar. Personer med svensk bakgrund definieras som personer som är födda i Sverige med två inrikes födda föräldrar eller en inrikes född och en utrikes född förälder” [<http://www.scb.se> >Hitta statistik >Statistik efter ämne >Befolkning >Befolkningsstatistik >Tabeller och diagram >Utländsk/svensk bakgrund >Antal personer med utländsk eller svensk bakgrund efter region, ålder i tioårsklasser och kön. År 2002–2012 >Om tabellen].

23 Statistiska Centralbyrån [<http://www.scb.se> >Hitta statistik >Statistik efter ämne >Befolkning >Befolkningsstatistik >Tabeller och diagram >Utländsk/svensk bakgrund >Antal personer med utländsk eller svensk bakgrund efter region, ålder i tioårsklasser och kön. År 2002–2012. – Välj relevanta variabler och sedan Visa tabell.]

24 Dahl 2000, s. 133.

25 Ladberg 2003, s. 8–9.

26 Dahl 2000, s. 132.

### *Språkets betydelse för kommunikationen och för identiteten*

Språk och kultur hänger ihop. Språket är en del av kulturen, det är en kulturell yttring som är djupt integrerad i vardagskulturen.<sup>27</sup> Eftersom språket är ett redskap för kommunikation<sup>28</sup> är det en viktig länk människor emellan för utbyte av information och tankar.<sup>29</sup> Men språket är mer än så. Språket är nödvändigt för att upprätthålla kulturen genom att formulera föreställningar, konventioner och regler, som är en omistlig del av kulturen,<sup>30</sup> och är dessutom ett instrument för hur en människa tolkar världen.<sup>31</sup> Hur mycket språk och kultur hänger ihop blir särskilt tydligt när en text eller ett uttryck skall översättas. Begrepp har kulturbetingade konnotationer och kan mot olika kulturella bakgrunder framkalla olika associationer.<sup>32</sup> Än mer gäller det för språkliga uttryck och större texter respektive uttalanden.<sup>33</sup>

Eftersom språk är mycket mer än ett kommunikationsmedium påverkar det människans identitet. Modersmålet intar en speciell ställning. En människas modersmål vittnar om hennes rötter.<sup>34</sup> Under barndomen och i familjen präglas en människas identitet starkt. Det språk som talas under den tiden och i familjens sammanhang – modersmålet<sup>35</sup> – får därför en speciell ställning för personligheten och identiteten som ett senare inlärt språk sällan eller aldrig får.<sup>36</sup> Därför kan det konstateras att det principiellt finns ett behov av att fira gudstjänst på sitt eget modersmål hos många människor. Men att fira gudstjänst på flera språk förutsätter ett behov hos den gudstjänstfirande församlingen i den konkreta gudstjänsten.

---

27 Linell 2007, s. 49 och 51.

28 Ladberg 2003, s. 92.

29 Lundén 1993, s. 50.

30 Linell 2007, s. 51.

31 Vikström 2005, s. 57.

32 Vikström 2005, s. 56.

33 Ett vittnesmål om detta är Martin Luthers skrift *Sendbrief vom Dolmetschen*, där han argumenterar mot sina motståndare om varför han inte alltid översatte ordagrant. Se Luther 1530, s. 627–646.

34 Ladberg 2003, s. 75.

35 Istället för ”modersmål” kan även uttrycket ”förstaspråk” användas. Är det flera språk som barnet lär sig under sin tidiga uppväxt kan barnet ha flera förstaspråk; se Dahl 2000, s. 281.

36 Ladberg 2003, s. 110.

### *Människor med olika språkliga bakgrund möts i gudstjänsten*

Språket har i gudstjänstens sammanhang en tjänande funktion och skall kommunicera evangeliet. Gudstjänstsspråk, dvs. språket eller språken som används i och som bär gudstjänsten, behöver anpassas efter det konkreta behovet. Anledningen till att fira flerspråkiga gudstjänster kan vara att det finns en stor språklig minoritet bosatt i församlingen, till exempel större samiskspråkiga, meänkielispråkiga, finskspråkiga eller andra minoritetsspråkiga grupper. En annan anledning till att fira flerspråkiga söndagsgudstjänster kan vara när församlingen ligger i ett turistområde. Då kan det för gudstjänstledningen vara lämpligt att överväga att förutom svenska använda sig av ett mellanfolkligt språk, till exempel engelska,<sup>37</sup> i gudstjänsten. Därutöver kan det finnas några konkreta anledningar vid enstaka gudstjänstillfällen. Det kan vara att en minoritetsspråkig grupp, till exempel en kör, medverkar i gudstjänsten, att församlingen får besök av en vänförsamling från ett annat land, att gudstjänsten arrangeras och gestaltas i samarbete med en minoritetsspråkig församling eller kulturförening, eller att ett barn med minoritetsspråkiga föräldrar skall döpas i gudstjänsten.

I samband med kyrkliga handlingar kan en nära berörd person som enbart förstår minoritetsspråket – till exempel bruden eller brudgummen vid en vigsel – motivera att åtminstone vissa delar av gudstjänsten hålls även på minoritetsspråket. Även om de kyrkliga handlingarna är offentliga gudstjänster, visar det sig i praktiken att på många ställen nästan enbart de närmast berörda och deras gäster deltar i dessa gudstjänster. Senast genom ett kasualsamtal som föregår de kyrkliga handlingarna kommer prästen i kontakt med de berörda och/eller deras anhöriga. Dels sker kasualsamtalet av poimeniska skäl,<sup>38</sup> framför allt i samband med begravningar, dels för att prästen skall kunna anknyta till livssituationen hos de närmast berörda och/eller deras

---

37 Som ett mellanfolkligt språk betecknas ett språk "som används för kommunikation mellan medlemmar av olika språkgemenskaper", dvs. "ett tredje språk, som inte är modersmål för någon av de inblandade", Dahl 2000, s. 143.

38 Aggedal 2009, s. 67.



anhöriga i kasalgudstjänsten och i kasaltalet.<sup>39</sup> Prästen får genom samtalet veta om de berörda/deras anhörigas behov och önskemål. Vid detta tillfälle kan prästen ta reda på hur kasalförsamlingen troligen kommer att se ut. Med fokus på språk betyder det att prästen kan få en tydlig bild av kasalförsamlingens språkliga kompetens i förväg.

## Språkkompetens som förutsättning för flerspråkiga gudstjänster

### *Den gudstjänstfirande församlingen*

Finns det anledning att genomföra en gudstjänst där flera språk skall komma till användning är det viktigt för gudstjänstledningen att fundera över vilka språkliga kompetenser som finns hos gudstjänstdeltagarna. Det handlar om kunskap i majoritetsspråket och respektive minoritetsspråk. Kompetensen kan variera kraftigt. Om man för enkelhetens skull utgår från en tvåspråkig gudstjänst där majoritetsspråket och ett minoritetsspråk skall användas, föreslår jag att man delar in gudstjänstdeltagarna i *sju kategorier beroende på deras språkbehärskning*:

- 1 aktiv språkbehärskning av enbart majoritetsspråket
- 2 aktiv språkbehärskning av enbart minoritetsspråket
- 3 aktiv kompetens i majoritetsspråket och passiv kompetens i minoritetsspråket
- 4 aktiv kompetens i minoritetsspråket och passiv kompetens i majoritetsspråket
- 5 aktiv kompetens i båda språken
- 6 passiv kompetens i båda språken
- 7 ingen kompetens i något av språken.

Aktiv språkbehärskning avser i detta sammanhang att personen ifråga både uppfattar information på språket och kan kommunicera information på samma språk. Passiv språkkompetens innebär att personen kan förstå innehållet av verbal kommunikation på det avsedda språket

---

<sup>39</sup> Aggedal 2009, s. 27.

men inte kan formulera sig på samma språk. Dessa sju kategorier är en starkt förenklad modell som inte tar hänsyn till att det finns olika grader av aktiv och passiv språkkompetens. Dessutom utgår kategoriseringen från en tvåspråkig gudstjänst. Vid användandet av fler än två gudstjänstspråk kompliceras bilden på så vis att det finns fler möjliga variationer av aktiv och/eller passiv språkkompetens. Även om det är en förenkling att dela in potentiella gudstjänstdeltagare vid en tvåspråkig gudstjänst i bara sju kategorier kan denna modell genom sin överskådlighet hjälpa gudstjänstledningen att inte tappa bort en väsentlig grupp bland gudstjänstdeltagarna. Beroende på vilken typ av gudstjänst det är kan fördelningen av antalet personer med olika sorts språkkompetens variera kraftigt. Gudstjänstledningen behöver räkna med att det finns enspråkiga gudstjänstdeltagare på vardera gudstjänstspråket (kategorier 1 och 2) och ett antal gudstjänstdeltagare som i olika grad äger kompetens i båda gudstjänstspråken (kategori 3–6). Detta behöver beaktas i gudstjänstplaneringen. Att det dessutom kan förekomma gudstjänstdeltagare som inte förstår något av de möjliga gudstjänstspråken är svårt att ta hänsyn till i planeringen. Antalet gudstjänstspråk i en gudstjänst eller kyrklig handling är av praktiska skäl begränsat.

### *Gudstjänstledningen*

Begreppet ”gudstjänstledning” istället för präst eller liturg används i denna artikel för att vidga perspektivet. Gudstjänstledningen kan till exempel vara en gudstjänstgrupp som ansvarar för förberedelsen av gudstjänsten och dess genomförande.<sup>40</sup> Även i församlingar som inte har fasta strukturer när det gäller att engagera frivilliga i gudstjänstförberedelsen och gudstjänstens gestaltning finns det möjligheter att frivilliga efter behov och förmåga kan vara delaktiga. För att kunna fira en gudstjänst på flera språk är det uppenbart att det krävs en aktiv kompetens i alla i gudstjänsten använda språk. Men inte alla som ingår i gudstjänstledningen behöver behärska gudstjänstens alla

---

<sup>40</sup> Fredrik Modéus presenterar i sin bok *Mod att vara kyrka* en sådan modell där gudstjänstgrupper bestående av frivilliga tillsammans med präst och musiker förbereder söndagens gudstjänst. Se Modéus 2005.

språk. Gudstjänstens olika moment kräver olika nivåer av språklig kompetens. Det krävs en högre kompetens att formulera fritt än att läsa en föreliggande text, som till exempel en bibeltext eller en redan skriven bön. Den språkliga kompetensen hos gudstjänstledningen i samspel med bedömningen av i vilken utsträckning det finns ett behov hos församlingen att fira gudstjänst på flera språk avgör hur stor plats minoritetsspråket i den konkreta gudstjänsten får ta. Bedömer de som ansvarar för gudstjänsten att man behöver inhämta språklig kompetens kan det i sin tur vara en möjlighet för fler personer att bli delaktiga och det kan vara en möjlighet att öka engagemanget för gudstjänsten i församlingen.

### *Språk och kulturer möts i gudstjänsten*

Att språk, kultur och identitet hänger samman har redan visats. Därför är språkliga skillnader mellan gudstjänstdeltagarna ofta även uttryck för kulturella skillnader. Detta gäller särskilt när i gudstjänsten använda minoritetsspråk är invandrades språk. Ett minoritetsspråk visar alltså på en minoritetskultur. Beroende på vilka språk och kulturer det är tal om kan de minoritetsspråkiga gudstjänstdeltagarna vara vana vid att fira gudstjänst på ett annat sätt än majoritetsbefolkningen i Sverige. Det kan innebära olika sätt att bete sig i gudstjänsten<sup>41</sup> och det kan handla om avvikande traditioner beträffande gudstjänstens liturgiska gestaltning. De personer som tillhör en minoritetskultur och som inte är vana vid att fira gudstjänst enligt Svenska kyrkans ordning kan känna sig otrygga. Därför är det väldigt viktigt att gudstjänstledningen är tydlig i sin ledning och kommunicerar verbalt och/eller med tydliga gester om församlingen förväntas agera på något sätt.

Det som anfördes om den språkliga kompetensen i gudstjänstens olika språk, nämligen att det förutom enbart majoritetsspråkiga och enbart minoritetsspråkiga deltagare kan finnas en grupp människor som äger kompetens i båda språken, gäller även för den kulturella

---

41 Ninna Edgardh refererar i sin bok *Gudstjänst i tiden* en gudstjänst som firas i en Stockholmsförort där många av gudstjänstdeltagarna är invandrare. Människor är i rörelse, de kommer och går under gudstjänsten. Se Edgardh 2010, s. 116.

kompetensen. När språk och kulturer möts i gudstjänsten är det berikande för hela församlingen.

### *Teckenspråk som ett visuellt-gestueellt språk i gudstjänsten*

Bland minoritetsspråken intar teckenspråket i gudstjänstssammanhang en särställning eftersom teckenspråket är ett visuellt-gestueellt språk<sup>42</sup> medan de andra minoritetsspråken är auditiva språk. Därför är det möjligt att fira en svenskspråkig/teckenspråkig gudstjänst där båda språken används simultant. Sker detta innebär det att när ett budskap samtidigt kommuniceras verbalt och tecknat så är det två personer samtidigt som uppträder liturgiskt – vare sig de är medvetna om det eller inte. Det skapas oundvikligen två fokus i gudstjänstrummet. Samma sak gäller visserligen även andra språk än teckenspråk, om förkunnelsen på minoritetsspråket kommuniceras skriftligt, till exempel genom att en text projiceras på väggen eller en översättning delas ut på papper. Men denna situation – att församlingen förväntas läsa en översättning medan gudstjänsten pågår – är enligt min bedömning inte att föredra.<sup>43</sup> Den minoritetsspråkiga deltagaren kommer då att fokusera på en text istället för på liturgen och får svårt att uppleva gudstjänsten i sin helhet. På grund av fokusförskjutningen går stora delar av liturgens icke-verbala kommunikation förlorade för gudstjänstdeltagaren. I en majoritetsspråkig gudstjänst med simultantolkning på teckenspråk är det däremot två personer som står i fokus för församlingen. Till skillnad från en text rör sig den teckenspråkiga förkunnaren i gudstjänstrummet och kommunicerar inte bara själva texten utan förmedlar även genom icke-teckenspråkiga gester, mimik, engagemang, intensitet och pauser samt eventuella liturgiska rörelser en delaktighet i gudstjänsten och dess innehåll. Därför är det av stort värde om den teckenspråkiga förkunnaren inte bara kan agera som tolk utan även som liturg.

---

42 Man bör även beakta att det finns flera teckenspråk. Det svenska teckenspråket skiljer sig från teckenspråk i andra länder. Jfr Bergman 1991, s. 235.

43 Mot Valjus 1998, s. 89.

## Genomförandet av gudstjänster på flera språk

### *Gudstjänster med minoritetsspråkiga inslag och tvåspråkiga gudstjänster*

Att fira gudstjänst på flera språk kan ske på olika sätt. Beroende på gudstjänstdeltagarnas behov och gudstjänstledningens kompetens kan den minoritetsspråkiga andelen variera. Därför skall det i det följande göras skillnad mellan gudstjänster med minoritetsspråkiga inslag och två- eller flerspråkiga gudstjänster. Skillnaden består i stort sett i hur mycket de respektive språken bär gudstjänsten.

Gudstjänster med minoritetsspråkiga inslag kan särskiljas från de flerspråkiga gudstjänsterna på så vis att ett av gudstjänstspråken är det klart dominerande språket. I en gudstjänst med minoritetsspråkiga inslag kan den minoritetsspråkiga gudstjänstdeltagaren rimligtvis inte förvänta sig att hon kommer att kunna förstå allt som sägs i gudstjänsten. Däremot borde det vara gudstjänstledningens mål att i möjligaste mån försöka förmedla gudstjänstens centrala budskap till alla gudstjänstdeltagare. Därför är det särskilt viktigt att ord på minoritetsspråket främst har betydelse för evangelieförkunnelsen.

Vid flerspråkiga gudstjänster bär alla gudstjänstspråk förkunnelsen i lika mån. Inget av språken är det andra språket underordnat, vare sig i kvantitet eller i funktionen att förkunna evangeliet.<sup>44</sup> Därför kan man egentligen inte tala om majoritetsspråk eller minoritetsspråk vid två- och flerspråkiga gudstjänster.

Att det i fortsättningen handlar om tvåspråkiga gudstjänster istället för om flerspråkiga beror på att det av praktiska skäl är tveksamt om gudstjänster där fler än två språk skall ha en roll som likvärdiga gudstjänstspråk är meningsfulla. För det första skulle firandet av tre- eller flerspråkiga gudstjänster betyda att respektive språks andel i förhållande till de andra gudstjänstspråken skulle reduceras. Därmed ökar risken för att gudstjänstdeltagare som är kompetenta i bara ett av gudstjänstspråken under större delen av gudstjänstfirandet inte

---

<sup>44</sup> Erfarenheter från Skärholmens församlings tvåspråkiga gudstjänster på spanska och svenska visar att det är viktigt "att inte ett språk blir dominerande", se Nyhlén 2006, s. 13.

förstår vad som verbalt förmedlas. För det andra ställer detta ännu högre krav på gudstjänstledningens språkliga kompetens. För det tredje blir en gudstjänst som firas på tre eller ännu fler gudstjänstspråk tidskrävande. Därför förespråkas här tvåspråkiga gudstjänster. Vid behov kan det tänkas att vissa inslag kan ske på ett tredje språk.

I fortsättningen beskrivs enbart den tvåspråkiga gudstjänsten.<sup>45</sup> Mycket av det som gäller för tvåspråkiga gudstjänster gäller även för gudstjänster med minoritetsspråkiga inslag, även om graden av tvåspråkighet är mindre i den sistnämnda formen.

Bestämmer sig gudstjänstledningen för en tvåspråkig gudstjänst ligger utmaningen i att det finns en del gudstjänstdeltagare som förstår båda gudstjänstspråken medan andra enbart förstår ett. Ett misstag man lätt begår är att översätta gudstjänstens alla moment till minoritetsspråket och säga allt på båda gudstjänstspråken. De gudstjänstdeltagare som förstår båda språken får då lyssna till onödiga upprepningar, och det skall de inte behöva göra bara för att de enspråkiga skall kunna fira en sammanhängande gudstjänst.<sup>46</sup> Därtill kommer att somliga moment som ingår i en gudstjänst eller en kyrklig handling inte kan upprepas eller rimligtvis inte bör upprepas. I första hand kan man tänka på sakramenten, men även andra moment som till exempel böner. Bön är kommunikation riktad till Gud, och det är teologiskt tveksamt om Gud behöver bes om samma sak flera gånger efter varandra på olika språk.<sup>47</sup> Många, för att inte säga de flesta moment i en gudstjänst eller kyrklig handling, är så pass tydliga att det förefaller fel att göra om dem på det andra gudstjänstspråket.

Denna insikt leder till tesen att få av gudstjänstens olika moment behöver översättas till det andra gudstjänstspråket för att församlingen skall kunna följa gudstjänsten. Man kan gå ett steg längre och påstå att översättning och upprepning av många av gudstjänstens moment är ett hinder för församlingen att kunna fira gudstjänsten som en helhet. Denna tes, att bara en liten del av gudstjänstens moment

---

45 Det som i fortsättningen anförs är inte endast en teoretisk produkt utan har vuxit fram ur det praktiska gudstjänstarbetet.

46 Jfr Valjus 1998, s 87.

47 Jfr Valjus 1998, s. 89.

är i behov av att i sin helhet framföras på båda gudstjänstspråken, genererar i sin tur en del praktiska funderingar kring firandet av tvåspråkiga gudstjänster.

#### *Moment som bara får ske på ett av gudstjänstspråken*

Här kan man först och främst tänka på sakramenten. Genom sakramentens koppling mellan ord och element är de inte enbart verbala handlingar. Dop och nattvard är för den kristna församlingen entydiga, även om enstaka församlingsmedlemmar inte förstår den verbala delen av sakramentsfirandet. De behöver inte förstå, de vet ändå vad som sker. Inte heller påverkas sakramentens verkan av på vilket språk man läser dopbefallningen eller nattvardens instiftelseord. Dopet får absolut inte upprepas, för att inte praktisera omdop. Instiftelseorden och liturgin kring nattvarden är tydliga i sig, oavsett vilket språk som används. Att akten talar för sig själv gäller även olika moment vid de kyrkliga handlingarna. Vigsselfrågorna och löftena vid vigsel förefaller orimliga att upprepa – de ömsesidiga löftena är avlagda oavsett vilket språk som används. Vid begravningar borde överlåtelsen inte upprepas eftersom akten talar för sig själv. De ord som beledsagar sakramentala handlingar och symbolhandlingar skall alltså inte översättas, eftersom handlingar med tydligt symbolvärde inte kräver någon verbal förklaring.<sup>48</sup>

#### *Moment som borde framföras på alla gudstjänstspråk*

Andra moment, däremot, borde vid tvåspråkiga gudstjänster framföras på båda gudstjänstspråken. Detta kan ske antingen successivt eller simultant.

*Den successiva läsningen* innebär en upprepning av en text som läses på både majoritets- och minoritetsspråket. Den här metoden är meningsfull om den relevanta texten intar en central funktion i gudstjänsten, till exempel en bibeltext som predikan eller kasualtal bygger

---

48 Det finns olika sätt att gestalta välsignelsen i en flerspråkig gudstjänst. Jag anser att den talar för sig själv och inte kräver någon översättning (mot Valjus 1998, s. 87).

på.<sup>49</sup> Metoden skall användas sparsamt för att undvika dubbleringar för tvåspråkiga gudstjänstdeltagare. Däremot anser jag att det inte är meningsfullt för en levande gudstjänst att dela ut översättningar i skriftlig form,<sup>50</sup> ty detta flyttar fokus från liturgen till agendan. Successiv användning av de båda gudstjänstspråken är vidare betydelsefull om det finns information som gäller hela den gudstjänstfirande församlingen. Framförallt när församlingen eller vissa individer som har en speciell roll i gudstjänsten förväntas agera på ett visst sätt är verbal kommunikation på alla gudstjänstspråk viktig.

En annan metod är *den simultana läsningen* på flera språk som används främst vid välkända kortare texter som församlingen skall läsa gemensamt. Det gäller till exempel för Herrens bön och trosbekännelsen, som kan läsas simultant av alla gudstjänstdeltagare på var sitt modersmål. Simultan läsning av dessa texter är inte bara möjlig utan även önskvärd, eftersom den manifesterar församlingens och kyrkans enhet. Här finns det en stor chans för flerspråkiga gudstjänster att lyfta församlingen som en del av den världsvida kyrkan. Däremot borde liturgen vid simultan läsning avstå från att byta språk under läsningen då det kan förvirra församlingen. Efter en tydlig inledning om att alla är välkomna att läsa på var sitt språk bör liturgen läsa hela stycket på ett språk. Här träder liturgen själv fram som del av församlingen och bör välja sitt modersmål för att vara autentisk.

En tredje variant är *den integrativa användningen av två språk*. Den här metoden gäller främst för predikan och kasualtal och innebär att de två gudstjänstspråken var för sig avhandlar vissa aspekter. Predikan är gudstjänstens centrala fritt formulerade förkunnelsemoment<sup>51</sup> och bildar tillsammans med bibelläsningarna förkunnelsens centrum. Den aktualiserar det bibliska budskapet för den konkreta gudstjänstförsamlingen. Däremot behöver den tvåspråkiga predikan inte upprepa det redan på ett språk sagda även på det andra gudstjänstspråket. Predikanten rekommenderas istället att bara ta upp vissa aspekter på vardera språket, så att predikan blir förstälilig på respektive språk och

---

49 Eldebo 2005, s. 94–111.

50 Mot Valjus 1998, s. 89.

51 Engemann 2002, s. 415.



ändå utgör ett sammanhängande tal utan alltför många upprepningar för de tvåspråkiga lyssnarna.<sup>52</sup> Förutom predikan kan även längre böner, särskilt förbönen, gestaltas på ett liknande sätt, genom att somliga böneämnen bärs fram inför Gud på det ena språket och somliga på det andra. Samma sak gäller välkomsthälsningen och inledningen. I praktiken betyder detta att gudstjänstledningen behöver förbereda två välkomsthälsningar, två inledningar, två predikningar respektive kasualtal och två förböner, vilka dessutom skall komplettera varandra och vävas samman på ett sätt som gör det möjligt för såväl enspråkiga som tvåspråkiga gudstjänstdeltagare att fira en sammanhängande gudstjänst.

*Användning av kyrkohandbokens översättningar  
samt andra redan existerande översättningar av  
gudstjänstens olika moment*

I gudstjänsten ingår fritt formulerade moment som predikan, kasualtal och förbönen, men också texter i kyrkohandboken som redan föreligger i en fast form, framförallt liturgiska texter. En del av kyrkohandbokens texter finns i utdrag utgivna på några andra språk än svenska.<sup>53</sup> Detta att liturgiska texter som trosbekännelsen, Herrens bön, prefationen, instiftelseorden och en del böner finns tillgängliga på olika minoritetsspråk kan vara en stor tillgång i gudstjänstförberedelsen, särskilt när gudstjänstledningen känner sig osäker på det aktuella språket.

Till detta kommer att många psalmer i Den svenska psalmboken även finns på andra språk. Det finns till exempel en finsk utgåva, och många psalmer är genom ekumeniskt utbyte översättningar från ett annat språk,<sup>54</sup> t.ex. psalmer från Taizé, Iona m.m. Gudstjänstledningen bör dock vara observant på att psalmtexter som har blivit översatta ibland är kända under olika melodier eller har fått en ny text. Dessutom kan vissa psalmer på ett annat språk traditionellt brukas i

---

52 Se Valjus 1998, s. 89, som anser att "[d]etta är nog den svåraste formen, men också den mest effektiva."

53 Svenska kyrkan 1988. En sammanställning av översättningar av Kyrkohandboken, Den svenska psalmboken samt andra för gudstjänstfirandet centrala böcker till olika språk finns i Svenska kyrkan 2010a, s. 57.

54 Edgardh 2010, s. 182.

speciella sammanhang, så att psalmen i sig redan har en konnotation som inte nödvändigtvis framgår av texten.<sup>55</sup>

Bibeltexter finns också tillgängliga på olika språk, antingen på nätet eller i tryckt form. När det gäller evangeliebokens bibeltexter kan det dock finnas en skillnad mellan olika länder i fråga om vilka texter som skall läsas på respektive sön-/helgdag.<sup>56</sup> Vissa helgdagar som firas i Sverige behöver inte alls förekomma i andra kyrkor.

### *Fördelningen av gudstjänstens olika moment mellan gudstjänstspråken*

Det är viktigt i planeringen inför en tvåspråkig gudstjänst att fundera på vilka moment som skall hållas på vilket språk. Här spelar den språkliga och teologiska kompetensen hos gudstjänstledningen in. Men det skall inte enbart vara de i gudstjänsten delaktiga som styr fördelningen av vad som sägs på vilket språk, utan det är viktigt att tänka på språkkommunikationens regler.

För den gudstjänstfirande församlingen kan det vara angeläget att i möjligaste mån försöka undvika extremer som att skifta språk alltför ofta, eftersom det innebär en risk att gudstjänsten blir oöverskådlig, liturgiska element blir separerade och gudstjänsten i sin helhet förlorar sin spänningsbåge. Därför är det viktigt att länka samman liturgiska element och att användningen av olika språk bidrar till ett bra flöde i gudstjänsten. Gudstjänstspråken får inte träda för mycket i förgrunden på bekostnad av innehållet.

Vidare får inte ett av gudstjänstspråken dominera. Gudstjänstledningen måste vara mån om en bra balans mellan språken i förhållande till den språkliga bakgrund som församlingen representerar. Vilket språk som skall användas för vilka gudstjänstmoment bör noggrant övervägas av gudstjänstledningen, varvid dess egen och församlingens språkliga kompetens bör beaktas.

---

<sup>55</sup> Jfr Valjus 1998, s. 88.

<sup>56</sup> Fram till 1950-talet använde i stort sett alla västerländska kyrkor samma bibeltexter under kyrkoårets sön- och helgdagars gudstjänster. Sedan dess har utvecklingen gått mot att de olika kyrkorna har reviderat sina evangelieböcker utan större samordning sinsemellan. Edgardh 2010, s. 163–164.

## Avlutande praktiska överväganden inför två- och flerspråkiga gudstjänster

Inför en två- eller flerspråkig gudstjänst behövs det reflektion kring följande punkter:

- Den tänkta gudstjänstfirande församlingen och dess språkliga kompetens (se sju kategorier av språkbehärskning ovan).
- Vilka moment som skall hållas på vilket språk, sett i förhållande till språkkompetensen. Upprepningar skall undvikas och sammanhängande avsnitt i gudstjänstfirandet skall i sin helhet hållas på ett och samma språk för att inte bryta spänningsbågen.
- Sakrament får av uppenbara skäl inte firas två gånger på olika språk, men eftersom de såsom symbolhandlingar talar för sig själva får liturgen lita på aktens entydighet.
- Kända texter och bekännelser kan läsas simultant på flera språk (Herrens bön, trosbekännelsen).
- Vissa centrala moment kan läsas två eller fler gånger på olika språk (t.ex. evangeliet).
- Förstår stora delar av församlingen båda språken (t.ex. en svensk-samiskspråkig gudstjänst) är det än viktigare att undvika upprepningar, och predikans språkligt olika delar kan innehållsligt komplettera varandra (integrativ läsning, olika böneämnen i förbönen).
- En internagenda för gudstjänstledningen/-gruppen underlättar genomförandet.

Som ett exempel på en tvåspråkig gudstjänst kan dopmomentet tjäna. Vid ett dop kan befrielsebönen hållas på ett språk, den efterföljande bibelläsningen på gudstjänstens båda språk, dopbönen på gudstjänstens andra språk, trosbekännelsen kan bekännas simultant på båda språken och själva dophandlingen kan återigen ske på det första språket. Förutom bibelläsningen, som framförs på gudstjänstens båda språk, och trosbekännelsen, som bekännas simultant, är alltså de övriga momenten enspråkiga.

## Zusammenfassung

*”Jeder hörte sie in seiner eigenen Sprache reden”  
– über das Feiern zwei- und mehrsprachiger Gottesdienste*

Schweden ist eine multikulturelle und multilinguale Gesellschaft. Neben den autochtonen Minoritätssprachen Finnisch, Samisch, Meänkieli, Jiddisch, Romani und Zeichensprache gibt es im Lande eine Vielzahl an Migrationsprachen. Etwa 1,9 Millionen Personen mit Migrationshintergrund waren 2012 in Schweden gemeldet. Damit machen Angehörige sprachlicher Minoritäten einen nicht zu ignorierenden Anteil der Bevölkerung Schwedens aus. Es ist zu konstatieren, dass Sprache und Kultur, ebenso wie Kultur und Identität unauflöslich miteinander verbunden sind. Daher stellt sich die Frage, wie die lutherische Schwedische Kirche (Svenska kyrkan), die sich als Volkskirche versteht, die sprachlichen Minoritäten mit ihrem Gottesdienstangebot ansprechen kann. Sieht man von der Option ab, sprachliche Minoritäten im Gottesdienstangebot nicht zu berücksichtigen, verbleiben die Möglichkeiten, entweder separate minoritätssprachliche Gottesdienste anzubieten oder mehrsprachige Gottesdienste zu feiern. Dieser Artikel fokussiert auf die letztgenannte Variante. Der Vorteil mehrsprachiger Gottesdienste liegt m.E. in der Chance, Menschen sprachlicher und kultureller Minoritäten in die Gemeinde zu integrieren und in dem majoritätssprachigen Teil der Gottesdienst feiernden Gemeinde, den Blick für die Universalität des christlichen Glaubens zu weiten. Dabei ist das Feiern zwei- und mehrsprachiger Gottesdienste kein Ziel an sich. Ausgangspunkt muss der aktuelle und konkrete Bedarf in der Gemeinde sein. Der konkrete Bedarf ist freilich in Zusammenhängen von Kasualien häufig leichter festzustellen als im Fall sonntäglicher Gottesdienste, sofern nicht auf dem Gemeindegebiet eine größere sprachliche Minderheit anzutreffen ist oder der zweisprachige Gottesdienst seinen Anlass in der Zusammenarbeit mit minoritätssprachigen Repräsentanten hat. Bei der Planung und Durchführung zweisprachiger Gottesdienste, ist es unerlässlich, auf die sprachlichen Kompetenzen, sowohl in der Gottesdienst feiernden Gemeinde als auch in der Gottesdienstleitung, Rücksicht zu neh-

men. In Bezug auf die Gemeinde muss davon ausgegangen werden, dass nicht nur VertreterInnen beider Gottesdienstsprachen anwesend sind, sondern dass deren Kompetenz in den Gottesdienstsprachen untereinander z.T. erheblich variieren kann. Vereinfacht kann von sieben Kategorien der Sprachbeherrschung ausgegangen werden: 1) aktive Sprachbeherrschung in der Majoritätssprache; 2) aktive Sprachbeherrschung in der Minoritätssprache; 3) aktive Kompetenz in der Majoritätssprache und passive Kompetenz in der Minoritätssprache; 4) aktive Kompetenz in der Minoritätssprache und passive Kompetenz in der Majoritätssprache; 5) aktive Kompetenz in beiden Sprachen; 7) keine Kompetenz in irgendeiner der in Frage kommenden Sprachen. Aus dieser Kategorisierung wird ersichtlich, dass es neben GottesdienstteilnehmerInnen, die nur eine der angewandten Sprachen verstehen, auch solche gibt, die beide Sprachen beherrschen. Das, zusammen mit der sprachlichen Kompetenz in der Gottesdienstleitung, hat Konsequenzen für die Ausgestaltung des Gottesdienstes. Hier kann zwischen „Gottesdiensten mit minoritätssprachigen Elementen“ und „zweisprachigen Gottesdiensten“ unterschieden werden, wobei der Unterschied im Grad der Zweisprachigkeit liegt. Bei der erstgenannten Variante dominiert eine Sprache als Verkündigungssprache, während bei „zweisprachigen Gottesdiensten“ beide Sprachen gleichberechtigt sind. Letzteres bedeutet aber keinesfalls, dass alle Elemente des Gottesdienstes übersetzt werden sollten. Im Gegenteil sollte gerade das mit Rücksicht auf die zweisprachigen TeilnehmerInnen tunlichst vermieden werden. Viele liturgische Elemente sprechen für sich und sollten daher nicht wiederholt werden (z.B. Abendmahlsliturgie). Andere, wie Predigt oder Fürbittengebet, können so gestaltet werden, dass gewisse Aspekte/Gebetsanliegen auf der einen, andere auf der anderen Gottesdienstsprache vorgetragen werden, sie aber zusammen ein Ganzes ergeben. Vaterunser und Glaubensbekenntnis können gar simultan gesprochen werden. Im Vorweg der Durchführung zweisprachiger Gottesdienste ist eine Reflexion über sprachliche Kompetenzen in Gemeinde und Gottesdienstleitung unerlässlich.

## Käll- och litteraturförteckning

- Abragi, Eva, 2004, *Predika idag. Om retorikens betydelse för predikan*. Stockholm.
- Aggedal, Jan-Olof, 2009, *I glädje och sorg. Att välja de rätta orden vid vigsel och begravning*. Lund.
- Bergman, Brita, 1991, "Dövas teckenspråk". *Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd*, vol. 5. Höganäs, s. 235–236.
- Biskopsmötet (utg.), 2012, *De kyrkliga handlingarna i en mångreligiös kontext. Ett brev från Svenska kyrkans biskopar*. Uppsala.
- Brandby-Cöster, Margareta, 2008, "Predikans tilltal". *Luther som utmaning. Om frihet och ansvar*. Stockholm, s. 55–92.
- Dahl, Östen, 2000, *Språkets enhet och mångfald*. Lund.
- Edgardh, Ninna, 2010, *Gudstjänst i tiden. Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008*. Forskning för kyrkan 12. Lund.
- Eldebo, Runar, 2005, *Det homiletiska rummet. Mötet mellan predikant och lyssnare*. Örebro.
- Engemann, Wilfried, 2002, *Einführung in die Homiletik*. Tübingen & Basel.
- Grenholm, Cristina et al., 2012, *Förslag Kyrkohandbok för Svenska kyrkan. Del I. Svenska kyrkans utredningar 2012:2*. Uppsala.
- Jaensson Wallander, Cecilia, 2012, "Romerna får vänta på sin kyrkohandbok". *Kyrkans tidning*, nr. 37, s. 4–5.
- Johanneryd, Bo, 2005, *Av predikan. Homiletiskt kompendium*. Skellefteå.
- Ladberg, Gunilla, 2003, *Barn med flera språk. Tvåspråkighet och flerspråkighet i familj, förskola, skola och samhälle*. 3:e uppl. Stockholm.
- Linell, Per, 2007, *Människans språk. En orientering om språk, tänkande och kommunikation*, 2:a uppl. Malmö.
- Lundén, Thomas, 1993, *Språkens landskap i Europa*. Lund.
- Luther, Martin, 1909 (1530), "Sendbrief vom Dolmetschen". *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, vol. 30, 2:a avd. (WA 30:II). Weimar, s. 627–646.
- Modéus, Fredrik, 2005, *Mod att vara kyrka. Om församlingsbygge och kyrkans identitet*. Stockholm.
- Nieminen Kristofersson, Tuija, 2012, "Om indragning av den finska stiftsadjunkstjänsten i Lunds stift". *Svensk kyrkotidning* 2012:22, s. 406.
- Nyhén, Ulrika et al., 2006, "Församlingsrapport: Skärholmens församling". *Lika olika som andra. Röster om mångfald i gudstjänst*. Uppsala, s. 9–19.
- Sandell, Rabbe, 2000, *Finsk gudstjänst i Svenska kyrkan. Om traditionsmöte och traditionsväxling i de finska invandrarnas gudstjänstliv*. Diss. Uppsala.
- Sjögren, Annick, 2003, "Kulturens roll i identitetens byggande", *Ungdom, kulturmöten, identitet*, red. Nader Ahmadi. 2:a uppl. Stockholm, s. 17–48.
- Svenska kyrkan (utg.), 1988, *Den svenska kyrkohandboken. Utdrag på engelska, franska och tyska*. Stockholm.

- Svenska kyrkan (utg.), 2010a, *En flerspråkig kyrka. Fakta och fördjupningsmaterial till Policy och mål för Svenska kyrkans arbete på andra språk än svenska*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=723390&ptid=48063> (filens senare del) [2013-02-02]
- Svenska kyrkan (utg.), 2010b, *En flerspråkig kyrka. Policy och mål för Svenska kyrkans arbete på andra språk än svenska*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=723390&ptid=48063> (filens förra del) [2013-02-02]
- Syrjänen Schaal, Kaisa, 2012, *Insatser för att främja och utveckla Svenska kyrkans arbete*. Tillgänglig: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=919702> [2013-02-02].
- Valjus, Tuomo, 1998, ”Gudstjänst på två språk”, *Hela världen ber. Gudstjänstmaterial från den världsvida kyrkan* (Mitt i församlingen 1998:4), s. 85–90.
- Vikström, Björn, 2005, *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens*. Lund.
- von Börtzell, Xiomara et al., 2006, *Lika olika som andra. Röster om mångfald i gudstjänst*. Solna.

Befolkningsstatistiken för Sverige finns publicerad på Statistiska Centralbyråns hemsida: [www.scb.se](http://www.scb.se). De data som används i denna artikel finns här: [http://www.scb.se/Pages/Article\\_\\_\\_\\_341727.aspx](http://www.scb.se/Pages/Article____341727.aspx) [2013-05-31].

<http://www.scb.se> >Hitta statistik >Statistik efter ämne >Befolkning >Befolkningsstatistik >Tabeller och diagram >Utländsk/svensk bakgrund >Antal personer med utländsk eller svensk bakgrund efter region, ålder i tioårsklasser och kön. År 2002–2012 [2013-05-31].

